

Om doxan som fenomen

av Bengt-Åke Wennberg

Människan kan, tack vare sitt säregna språkbruk och sin utvecklade begreppsapparat, reflektera över och analysera sina erfarenheter. Vi människor kan med hjälp av språket dra slutsatser om det som hänt. Vi kan överväga vad som är rimligt och önskvärt. Vi kan besluta det som ska göras och låta det ske.

Alla människor kan mer eller mindre tillägna sig ett språk och använda det. Det intressanta är att språket inte redan finns i huvudet på oss när vi föds. Vi lär oss det genom att leva i och genom det. Vi tänker därför inte självständigt. Vi tänker med det språk vi har blivit tilldelade och har tillgång till. Vi lever i en doxa. Detta innebär att all kommunikation (språklig kontakt mellan oss människor) är dialogisk. Även när vi talar med oss själva och någon hör på uppstår en dialogisk kommunikation vare sig vi är medvetna om det eller inte.

Det är alltså "genom de ord och meningar vi växlar med varandra" som vi inför varandra försöker beteckna och förmedla en gemensam erfarenhet och "kunskap". Denna kunskap finns "mellan oss". Vi kan inte som enskilda personer behärska allt. I den process där vi söker det vetande som kan delas av andra skapar det existerande språket och språkbruket – det vill säga doxan – en begränsning. Det som inte kan formuleras genom doxan går inte att förmedla eller samtalas om. Det kanske inte ens kan tänkas.

Vad vi tror oss veta styr vårt handlande. I samspelet med andra har begränsningen i doxan en betydelse för hur vi förstår vårt eget agerande och vad vi tror att andra kan komma att göra på grund av det. Men kommunikationen har också betydelse för hur vi förstår de andras handlande och för vad vi tror att andra kan begripa när det gäller meningen med vad vi själva gör eller säger oss vilja åstadkomma. Om vi själva tycker att vi agerar rationellt men om vi agerar på ett sätt som andra inte förstår eller tycker är förnuftigt så får detta konsekvenser för vårt samspel.

Jag påstår alltså att andra kommer att tolka det som görs i termer av sin unika *rationalitet*. Den rationalitet som andra tilldelar det som görs bestäms av doxan. Rationaliteten kan vara av två slag. Man kan tolka det som görs i termer av en *nyttorationalitet* som syftar till att individen handlar för att uppnå positiva effekter för en själv. Det som görs kan emellertid också tolkas som en *regelrationalitet* som bestäms av de överenskommelser som man anser finns, eller bör finnas, med oss andra i den aktuella samspeletsituationen. Rationaliteten tolkas i bägge fallen som en konsekvens av doxan och tolkningarna kommer i sin tur att bestämma hur var och en väljer att agera i situationen. Kommunikationen kan också forma en mening med vad vi gör enskilt och tillsammans.

"Economic man", som man refererar till i den ekonomiska doxan, begränsar sig till att behandla människan som en individ som handlar *nyttorationellt*. De studier som gjorts visar emellertid att människan också handlar regelrationellt och söker mening i tillvaron. Det vill säga att hon handlar utifrån vad hon i den aktuella situationen tycker borde vara en rimlig överenskommelse människor emellan. Många av de regler som styr rationaliteten i samspelet med andra är reciproka. Genom att handla på ett visst sätt kan man räkna med att samma bemötande kommer att gälla även för en själv i ett framtida liknande samspel.

I den upphandlingssituation jag behandlade i en tidigare blogg kan man antingen ha en förväntan om att alla deltagare strävar efter att maximera sina egna vinster enligt den föreställningsram som finns i den ekonomiska

doxan. Det vill säga att var och en agerar för att maximera sitt eget utbyte. Genom att introducera "partnering" i former som befrämjar en ökad förståelse för varandra och för samarbetsåtagandet och som gör det möjligt för deltagarna att i praktiken pröva sig fram och möta de andras reaktioner får de egna insatserna en ömsesidighet och därmed en vidare mening. Därmed förändras också handlingsrationaliteten.

På 1600-talet såg man världen som lagbunden, konstant och stabil. Då blev språket en spegling – en bästa approximation – av världen. I en stabil och lagbunden värld kan man föreställa sig att den aktuella doxan kan beskriva den eviga "sanningen". I en sådan värld kan det nyttorationala vara likadant överallt och alltid. I denna kan också de riktlinjer – den regelrationalitet – människan förväntas följa också beskrivas i *allmängiltiga och eviga principer*. Regelrationaliteten kan då – precis som i bibeln – formuleras i enkla budord eller i mönster och modeller som gäller alla, överallt och alltid.

I dagens värld av stark förändring riskerar emellertid varje doxa att snabbt bli föråldrad och irrelevant. En bättre formulering av det kognitiva system vi genom doxan skapar tillsammans är därför att vi lever i olika sociala fält beroende på plats, tid och de personer som vi måste samverka med. Varje sådant fält kräver att vi löpande anpassar vår rationalitet till de förhållanden vi där möter. Vi måste därför ständigt och på nytt i varje situation ta ställning till vad vi i just den aktuella situationen anser vara nyttorationalt, regelrationellt och meningsfullt.

Vi måste då inte bara handla klokt för att vi själva – var för sig – skall överleva i världen. För att samordna oss med varandra måste vi också ta hänsyn till att de andra skall kunna förstå "meningen" med vad vi gör och för att också de skall kunna bidra till just den samverkan som gynnar våra gemensamma livsvillkor. Detta är den utmaning som en modern människa möter i vår tid.

Det verkar kunna finnas tre olika reaktioner inför denna utmaning:

- Att ta makten genom en monadisk kommunikation
- Att begränsa sig till en dyadisk kommunikation
- Att utveckla sin förståelse för det sociala fältet genom en triadisk kommunikation

Monadisk kommunikation kännetecknas av brist på empati och en självvald isolering från andra människor. Denna inställning medför på grund av osäkerheten inför andras agerande ett starkt kontrollbehov. Genom brist på

empati och brist på förmåga att sätta sig in i andras rationalitet kan personer tvingas begränsa sina handlingar till en rationalitet enbart är baserad på deras egna behov och är utan förståelse för andras behov av mellanmänsklig omsorg och hänsyn. Om personer med denna inställning ges makt över andra kan de bli extremt grymma. De kan skapa en för de flesta människor destruktiv kultur.

Dyadisk kommunikation kännetecknas av ett extremt fasthållande av den doxa man har blivit intränad i och som delas och förstärks av den sociala grupp man tillhör. Dyadisk kommunikation innebär att man tar avstånd för de som uppfattas främmande och som inte delar den regelrationalitet och den "mening" i samspelet man "känner igen" och känner sig trygg med. Att ta avstånd från det främmande är ett sätt att skydda sammanhållningen i den egna gruppen. Detta hjälper dock inte på lång sikt om själva kontexten är föränderlig. Då kommer gruppens livsvillkor att succesivt försämrans.

Den individualitet och självständighet som är nödvändig i det moderna samhället och som vi i dag håller så högt får sin kraft genom en *triadisk kommunikation*. I denna konfronteras individen med *olika uttryck för doxan*. Detta är en direkt följd av att man i dagens värld tvingas leva i många olika sammanhang som domineras av *olika doxor*. Doxan som man bygger sitt samarbete på måste då formas situationsspecifikt och är beroende av de individer som deltar. I mötet med det främmande krävs dessutom en dialogisk kommunikation.

Varje social sammanslutning – och de unika individer som deltar i den – måste således forma och utveckla sin egen doxa. Denna doxa är aktiv i de situationer då man i den aktuella verksamheten måste agera gemensamt. Den skapar då, för var och en individ i den aktuella sociala grupperingen, en för situationen särpräglad handlingsrationalitet. Denna existerar i situationen men behöver inte vara tillämplig i andra sammanhang.

Den doxa som etableras i en verksamhet ger mening åt personens interaktioner med de andra i det specifika sammanhang i vilket man samverkar. Doxan underlättar att var och en förstår de andras agerande så att man kan samordna sig med dem. För att detta löpande skall vara möjligt i en föränderlig värld krävs *speciella aktiviteter* som syftar till att åstadkomma detta samspråk.

En aktivitet, som tidigare inte var nödvändig, är att deltagarna måste kunna berätta för varandra om de överväganden man gör – det vill säga beskriva *den egna handlingsrationaliteten*. Först när de andra ges möjlighet att kommentera denna berättelse utifrån sin uppfattning om det mest

gynnsamma handlingsmönstret i den gemensamma kontexten så kan individen pröva sin egen handlingsrationalitet mot det mönster som gemenskapen kräver. Först då utvecklar man egen och andras kompetens att effektivt medverka i den verksamhet man har gemensamt.

Denna typ av interaktioner är ovana för de flesta eftersom de sällan övas och tränas. Om samarbetet då misslyckas är det lätt att falla tillbaka till den monadiska eller dyadiska kommunikationsformen vilket i sin tur driver fram konflikter och mänskligt lidande.

Originalfilen

<http://www.bengtharry.me/?p=3369>